

У ГЛИБЬ СТОЛІТЬ

Євгеній Ногін

●

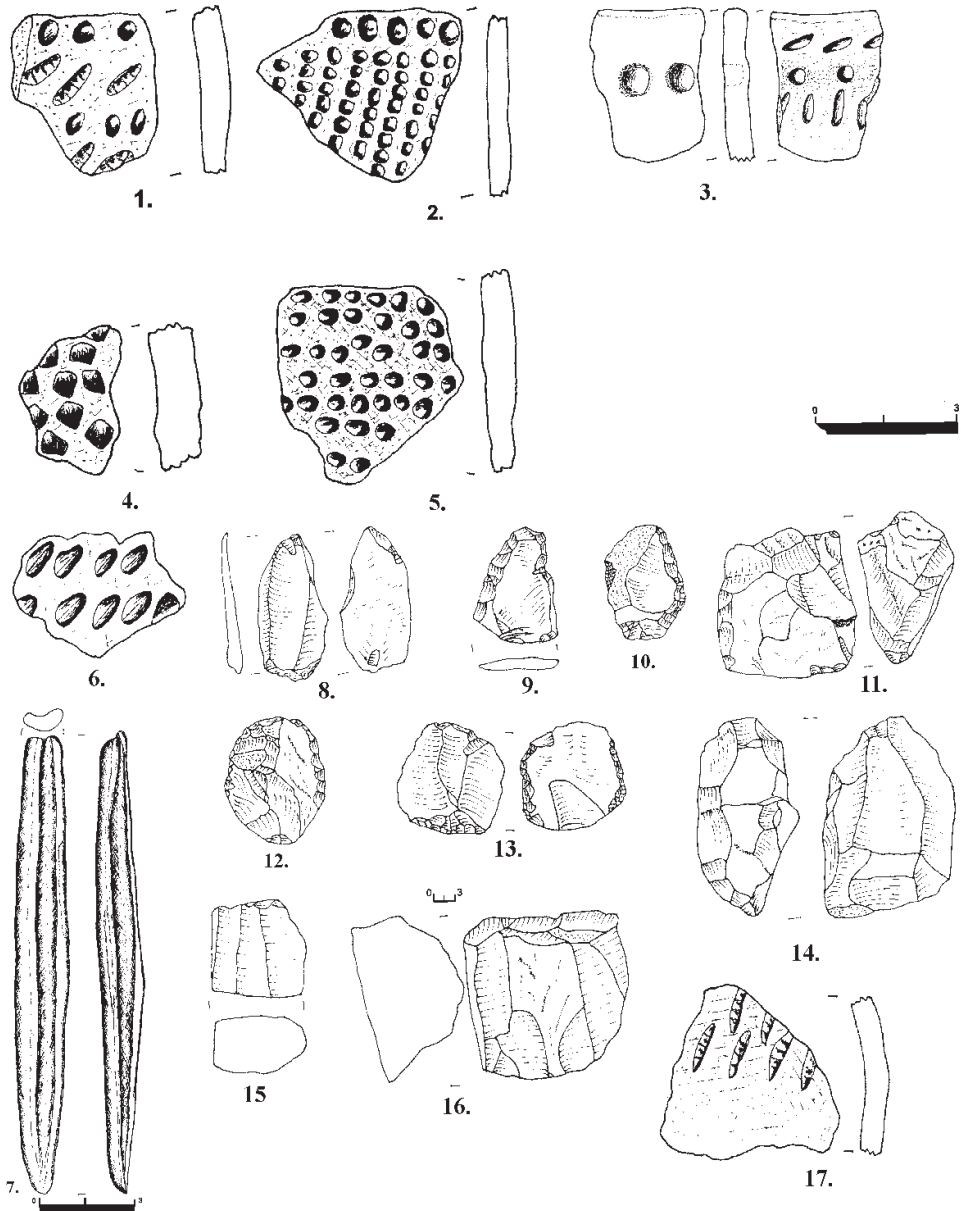
МАТЕРІАЛИ ДОБИ НЕОЛІТУ В АРХЕОЛОГІЧНІЙ КОЛЕКЦІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ В.В. ТАРНОВСЬКОГО

Матеріали досліджень неолітичних пам'яток у басейні середньої течії Десни та пониззя Сейму мають важливе значення для вирішення багатьох питань розвитку північного регіону України в останню добу кам'яного віку, зумовлених насамперед складністю культурно-історичних процесів, які мали місце тут у цей час. Перш за все це стосується питань появи та розвитку на теренах України культури ямково-гребінцевої кераміки, її взаємодії з сусідніми нео- та неолітичними культурами лісостепу (дніпро-донецькою і трипільською) та спорідненими племенами верхнього Подесення, Посожжя та Подніпров'я.

Історія досліджень неоліту в басейнах Десни та Сейму нараховує майже 100 років. Перші неолітичні матеріали походять з колекцій 1908 року, зібраних професором Ф.К. Вовком на місці розкопок Мезинської стоянки. Публікації знахідок доби неоліту з Чернігівщини відносяться до 1920-х років і належать М.Я. Рудинському¹, В.Є. Козловській² та Ю.С. Виноградському³. В цей же час завдяки роботам С.Г. Баран-Бутовича⁴, В.Я. Захарченка⁵ та інших місцевих дослідників були обстежені місцевості по Десні, Сейму та Дніпру. На жаль, велика кількість цих матеріалів, у тому числі й описи колекцій, були втрачені під час окупації Чернігова німецько-фашистськими загарбниками в 1941-1943 роках. У післявоєнні роки ґрунтовні дослідження Подесення були проведені М.В. Воеводським⁶. І.Г. Розенфельдт дослідила поселення Мис Очкинський⁷, М.Я. Рудинський-Погорілівські стації⁸, Д.І. Бліфельд - поселення біля с. Старий Білоус⁹. У 1960-1970-х роках В.І. Непріна розкопала поселення Мньово-Ліс¹⁰, Погорілівка-Вирчище¹¹, Максаки¹², Лисогубівка¹³; С.С. Березанська - Гришівську стацію¹⁴, В.М. Даниленко¹⁵ та Д.Я. Телегін¹⁶ досліджували пам'ятки дніпро-донецької культури. У 1980-х роках Л.Л. Залізник виявив неолітичний шар на стоянці Студенок (ур. Вить) поблизу м.Новгорода-Сіверського¹⁷. Багато неолітичних пам'яток було знайдено у 1980-1990-х роках В.Є. Куриленком, який склав мапи археологічних місцезнаходжень в околицях с.Мезин та м.Короп. Завдяки працям цих вчених сформувалася достатньо змістовна джерельна база для вивчення неоліту північної України, що дало змогу вирішити доволі широке коло питань з історії неолітичних племен цієї території. На жаль, в останні 15 років у цьому напрямку дослідження практично не проводилися, що створило певний вакуум у подальшому вивченні культурно-історичних процесів неолітичної доби на Чернігівщині зокрема і в північній Україні загалом. Враховуючи це, видається доцільним саме зараз представити широкому науковому загалу неолітичні матеріали з археологічних колекцій, які зберігаються у Чернігівському історичному музеї імені В.В. Тарновського. Вони накопичувалися протягом майже століття завдяки невтомній праці декількох поколінь дослідників чернігівської старовини. Загалом нами виділені матеріали доби неоліту з 11

археологічних колекцій.

Колекція за інвентарним номером А 2. Матеріал з Мезинської стоянки, отриманий при розкопках 1908 року професором Ф.К. Вовком. Переважна більшість матеріалів належить до сосницької культури бронзового віку. Нами відокремлено 4 фрагменти кераміки неолітичного часу (Мал. 1; 1 - 3). Виготовлені з тіста з рослинними домішками та піском, вони орнаментовані ямково-гребінцевим (1) та гребінцево-накольчастим (2), з внутрішнього боку заглажені зубчастим штампом. Особливу увагу привертає до себе вінець (3), орнаментований поясами відбитків відступаючої лопатки та невеликих ямок, що чергуються між собою, ззовні проглажений зубчастим штампом. Подібна кераміка, як і фрагмент 1, зустрічається на поселенні Заболотово - Хім 2 (Кролевецький

Мал. 1.

1 - 3 - колекція А 2/2; 4 - 6 - колекція А/17; 7 - колекція А/203; 8 - 14 - колекція А 26 - 6 - 7/181;
15 - 16 - колекція А 26 - 2/181;

район, Сумська область)¹⁸ та відноситься до початкового етапу розвитку культури ямково-гребінцевої кераміки. Фрагмент стінки з гребінцево-накольчастим орнаментом (2) має аналогії на поселенні Біла Гора під Полтавою¹⁹ та відноситься до довгівського типу культури ямково-гребінцевої кераміки.

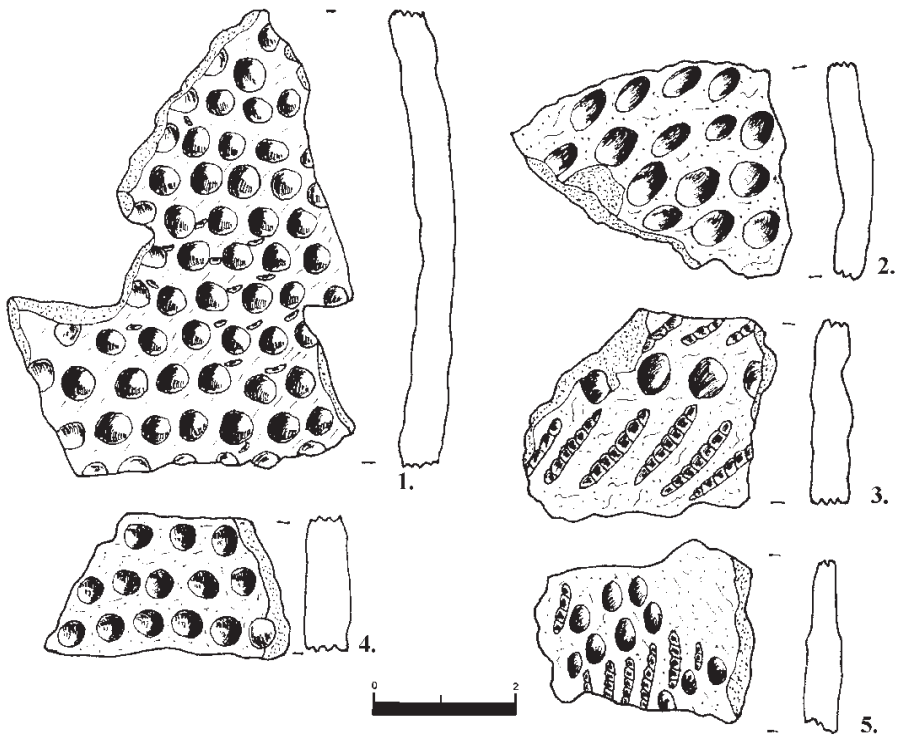
Колекція за інвентарним номером А 17 складається з матеріалів, які були зібрані науковими співробітниками Чернігівського історичного музею на дюнах біля с. Миколаївка Менського району Чернігівської області у 1920-х роках. Нами виділено 3 фрагменти кераміки (Мал. 1; 4 - 6), виготовленої з тіста з рослинними домішками та з додаванням дрібного піску, з ямковим (5), ромбовидним (4) орнаментом та орнаментом з відступаючих овальних ямок (6). Подібні орнаментальні мотиви є характерними для пам'яток раннього та розвинутого етапів розвитку культури ямково-гребінцевої кераміки не тільки території України, а й верхнього Подесення²⁰.

Доволі рідкісним експонатом видається фрагмент кістяного гарпуна (колекція за інвентарним номером А 203), знайдений на торф'янику біля с. Бірківка Менського району Чернігівської області. Він добре зберігся, має темний колір, притаманний всім кістяним виробам, які довгий час зберігалися в болотистому ґрунті, верхня частина відбита (Мал. 1; 7). Схожий гарпун був знайдений при розкопках Деріївського могильника на Кіровоградщині, який відноситься до другого етапу розвитку дніпро-донецької культури²¹.

Колекція за інвентарним номером А 26 - (2-7)/181 складається з матеріалів, зібраних М.А. Попудренко під час розвідок у Сосницькому районі Чернігівської області біля с. Пекарів (ур. Біла Гора, відкрите Ю.С. Виноградським²²) (Мал. 1; 8 - 14) та с. Долинське (ур. Красна Гора, відкрите Ю.С. Виноградським²³) (Мал. 1; 15-17) у 1954 році. До неї входять крем'яні знаряддя, серед яких за технологічними ознаками виділяються: один різець серединного типу на пластині (8), різчик (9), скребки відщепові: підокруглий (10), округлі (12,13); фрагмент сокири (11), нуклеуси: плоский (14), одноплщинний невеликий призматичний (15), одноплщинний призматичний (16) та фрагмент стінки посудини з гребінцевим орнаментом (17). Ці матеріали є характерними для раннього та розвинутого неоліту ямково-гребінцевої кераміки, вони зустрічаються в матеріалах поселення Лунево ІІ, що на Брянщині (Росія)²⁴, та в крем'яних комплексах Погорілівка-Вирчище, Погорілівка-Есмань та Луком'є²⁵.

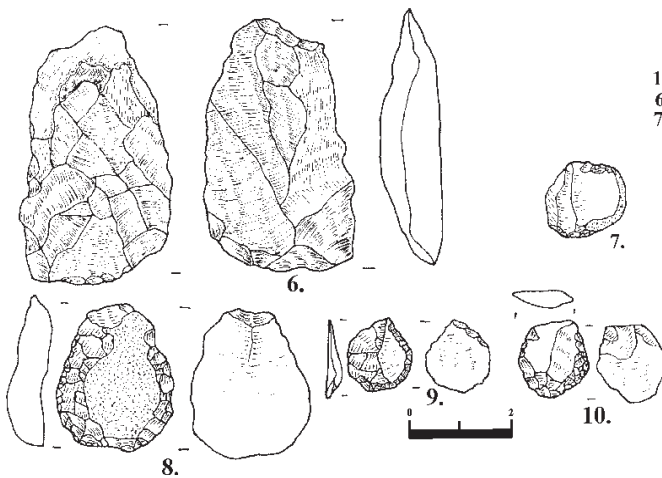
Колекція за інвентарним номером А 36 - (19 - 20)/207 - це підйомний матеріал з розвідувальних робіт, проведених В.І. Мітрофановою у 1966 році на поселенні Погорілівка - Плюшняк біля с. Погорілівка Кролевецького району Сумської області. Відкрите та досліджувалося М.Я. Рудинським²⁶. Фрагменти кераміки, виготовлені з тіста з рослинними домішками та додаванням дрібного піску, орнаментовані ямковим (Мал. 2; 1,2,4) та ямково-гребінцевим орнаментом (Мал. 2; 3, 5), з внутрішнього боку заглажені зубчастим штампом, є типовим посудом розвинутого етапу культури ямково-гребінцевої кераміки (Погорілівка-Коса, Погорілівка-Есмань). З району с. Погорілівка має походження випадкова знахідка кварцитового тесла (Мал. 2; 6, колекція за інвентарним номером А 36 - 19/207;), зроблена В.І. Мітрофановою під час розвідок у 1969 році. Це тесло також є типовим знаряддям для неоліту ямково-гребінцевої кераміки міжріччя Десни та Сейму, а саме - для поселення Погорілівка-Вирчище²⁷. З поселення Погорілівка-Вирчище також походять декілька крем'яних знарядь, з робіт В.І. Мітрофанової 1966 року (Мал. 2; 7 - 10, колекція за інвентарним номером А 36 - 23/207;). Це - різець (7) та три скребки на відщепі з округлими робочими краями, з підтесаним ударним бугорком (8 -10), які також є типовими формами для раннього етапу культури ямково-гребінцевої кераміки, базовою пам'яткою для якого і є Погорілівка-Вирчище²⁸.

Колекція за інвентарним номером Арх. 41-(12 - 16)/5 містить матеріали розвідок Г.О. Кузнєцова, зроблених біля с.Старий Білоус на поселенні Білий Груд-3, Чернігівський район Чернігівської області у 1975 році (Мал. 3; 1 - 5). До неї входять: два скребки на відщепі підокруглої форми, з робочими краями, обробленими крутою ретушшю (3,4), скребок на відщепі підтрикутної форми з двома робочими краями, прямої та підокруглої форми (1), невеликий різчик на пластині (2) та скобель на підтрикутному відщепі, з крутою краювою ретушшю (5). Подібний інвентар є типовим для першого етапу дніпро-донецької культури зі слідами збереження пізньомезолітичних традицій виготовлення знарядь²⁹.

Мал. 2.

1 - 5 - колекція А 36 - 19 - 20/207;
 6 - колекція А 36-19/207;
 7 - 10 - колекція А 36-23/207;

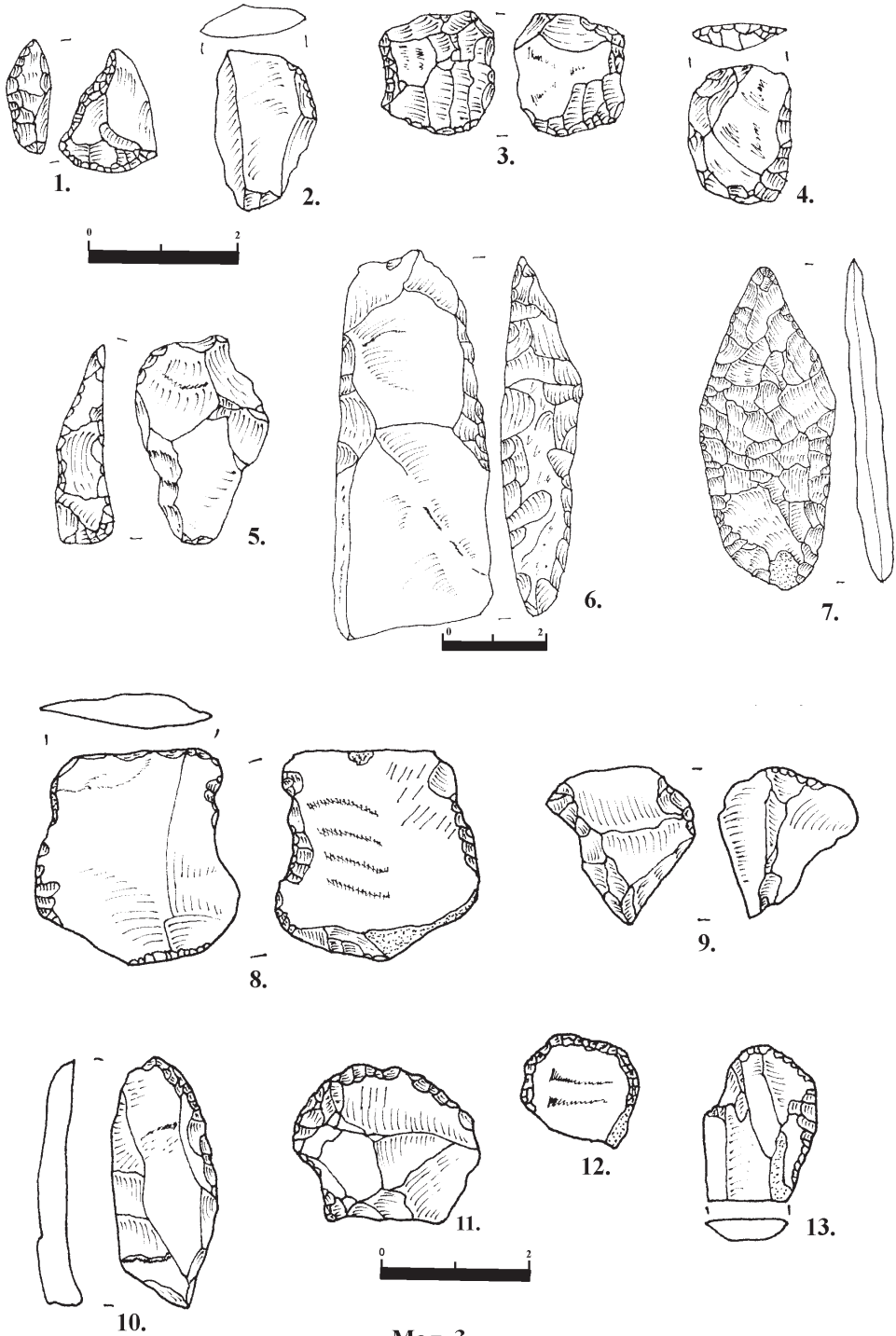

Колекція за інвентарним номером Арх. 78-(8 - 26)/9. Матеріали розвідки В.П. Коваленка у 1976 році біля с. Іванівки Чернігівського району Чернігівської області в урочищі Оборок³⁰. До колекції входять шість крем'яних знарядь (Мал. 3; 7 - 12). Це: ніж на видовженому відщепі зі слідами роботи (9), невеликий скобель (7), різець на відщепі підтрикутної форми (8), скрепки на відщепах округлої форми з робочим краєм, обробленим крутою ретушшю (10 -11), кінцевий скребок на обламаний пластині (12). Враховуючи близькість техніки виготовлення цих знарядь до мезолітичної та наявність певних рис, характерних для неолітичних прийомів, можна віднести цей невеличкий комплекс до ранньонеолітичного часу, а саме - до першого етапу розвитку дніпро-донецької культури.

Експонат за інвентарним номером А 11. Крем'яна сокира (Мал. 3; 6). Випадкова знахідка довоєнних часів з Чернігівщини. Точніше локалізувати місце знахідки не видається можливим, оскільки документація на неї втрачена. Яскравий екземпляр, який за технологічними ознаками датується неолітичною епохою. Виготовлена з масивної

заготовки, робоча частина оброблена декількома прямими та діагональними сколами, з торців ретельно оброблена двобічною ретушшю. Прямих аналогій серед неолітичних матеріалів північної України не знаходить, але типологічно близька до сокир з поселення Погорілівка-Вирчище³¹.

Знахідка за інвентарним номером А 48. Крем'яне вістря дротика листовидної форми,

Мал. 3.

1 - 5 - колекція 41 -(12-16)/Арх. 5; 6 - колекція А 11/11; 7 - колекція А 48
8 - 13 - колекція А 78 -(8 - 26)/9;

оброблене з двох сторін ретушно (Мал. 3; 7). Також випадкова знахідка на Чернігівщині без інших уточнюючих даних. Доволі розповсюджений тип знаряддя на теренах лісової зони середньої та верхньої течії Десни та пониззя Сейму, характерний як для доби неоліту, так і для бронзового віку. Втім, за своєю формою та технікою обробки ріжучої кромки видається більш схожим на матеріали поселення Погорілівка-Вирчище³².

Таким чином, представлений матеріал свідчить про наявність у басейні середньої течії Десни та пониззі Сейму пам'яток неолітичної доби, які при проведенні повномасштабних польових досліджень можуть дати цікаві матеріали для подальшого вивчення культурно-історичного розвитку регіону, а оприлюднені в даній статті пам'ятки збагатять наші уявлення про матеріальну культуру неолітичного населення півночі України.

Джерела та література:

- 1 Рудинський М.Я. Передісторичні розшуки в північно-східній Чернігівщині // Короткі повідомлення Всеукраїнського Археологічного Комітету за 1925 р. - К., 1926.
- 2 Козловська В. Неолітичні та трипільські знахідки на Чернігівщині // Чернігів і Північне Лівобережжя. - К., 1928. - С. 42 - 61.
- 3 Виноградський Ю. Сосниця та її околиці (Топографічні й археологічні матеріали, перекази та історичні відомості) // Чернігів і Північне Лівобережжя. - К., 1928. - С. 147 - 168.
- 4 Баран-Бутович С.Г. Передісторичні розшуки в Чернігівській окрузі // Антропологія. - Т. II. - К., 1930. - С. 235 - 237.
- 5 Рудинський М.Я. Деякі підсумки та ближчі завдання палеонтологічних вивчень у межах УРСР // Антропологія. - Т. VI. - К., 1931. - С. 175.
- 6 Воеводський М.В. Короткий звіт Деснянської експедиції про результати вивчення пам'яток кам'яної доби у 1945 - 1946 рр. // Археологічні пам'ятки України. - Т. II. - К., 1949.
- 7 Розенфельдт И.Г. Стоянка Мыс Очкинский // Краткие Сообщения Института Истории Материальной Культуры. - Вып. XXXI. - М., 1950.
- 8 Рудинський М.Я. Погорілівка // Археологічні пам'ятки України. - Т. VI. - К., 1956.
- 9 Бліфельд Д. І. Звіт про роботу Деснянської археологічної експедиції 1949 р. // Науковий архів Інституту Археології НАН України. - 1949/22.
- 10 Митрофанова В.И. Позднеолитическое поселение Мнево-Лес близ с. Мнево на Черниговщине // Древности Белоруссии. - Минск, 1966.
- 11 Неприна В.И. Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине. - К., 1976.
- 12 Неприна В.И. Максаківське багатощарове поселення // Археологія. - № 14. - 1974.
- 13 Неприна В.И. Лисогубовское поселение раннего и развитого неолита в лесной полосе Левобережной Украины // Материалы каменного века на территории Украины. - К., 1984.
- 14 Безрезанская С.С. Основные результаты исследования неолитической стоянки у хут. Гришевки на Средней Десне // Тезисы докладов на секциях, посвященных итогам полевых исследований 1971 г. - М., 1972.
- 15 Даниленко В.Н. Неолит Украины. - К., 1969.
- 16 Телегін Д.Я. Дніпро-донецька культура. - К., 1968.
- 17 Залізник Л.Л. Деснянська мезолітична культура // Археологія. - № 46. - 1984.
- 18 Неприна В.И., Залізник Л.Л., Кротова А.А. Памятники каменного века Левобережной Украины. - К., 1986. - С. 171 - 172.
- 19 Там само. - С. 186 - 187.
- 20 Третьяков В.П. Неолит Верхнего Подесенья // Советская археология. - 1985. - № 2. - С. 5 - 9.
- 21 Телегін Д.Я. Дніпро-донецька культура. - К., 1968. - С. 86 - 90.
- 22 Виноградський Ю. [Вказана праця]. - С. 147 - 168.
- 23 Там само. - С. 147 - 168.
- 24 Смирнов А.С. Неолитическая стоянка Луново II // Советская археология. - 1978. - № 2. - С. 148 - 150.
- 25 Неприна В.И. Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине. - К., 1976. - С. 20 - 23.
- 26 Рудинський М.Я. Погорілівка // Археологічні пам'ятки України. - Т. VI. - К., 1956. - С. 163 - 171.
- 27 Там само. - С. 31 - 32.
- 28 Там само. - С. 53 - 55.
- 29 Телегін Д.Я. Дніпро-донецька культура. - С. 47 - 55.
- 30 Коваленко В.П. Розвідувальні роботи у Середньому Подесенні у 1976 р. // Археологія. - № 36. - 1981. - С. 91 - 101.
- 31 Телегін Д.Я. О культурно-территориальном членении и периодизации неолита Украины и Белоруссии // Советская археология. - 1971. - № 2. - С. 12 - 14.
- 32 Неприна В.И., Залізник Л.Л., Кротова А.А. [Вказана праця]. - С. 134 - 135.

